

гіпотези чи концепції. Саме «така нестабільність, - за словами І.Сенцицької, - дозволяє творити міфи».⁴⁴

Гадаємо, що Назарянин був переконаний, що його мученицька смерть розбудить серед іудейського загалу хвилю непокори. Якщо всі очільники антиримських повстань не могли підняти весь народ на боротьбу за свободу і відновлення Ізраїлю як Царства Божого на Землі, то це зробить його мучеництво. Якщо останнє є вірним, то Ісуса на цій підставі цілком можливо вважати зелотом, оскільки, як ми зауважили вище, саме ідея мучеництва постає в зелотизмі головним і вирішальним чинником у битві зі злом. Може саме тому на сторінках Євангелій Спаситель з нетерпінням прагне своєї смерті – він хоче вмерти за людей, бути мучеником перед Богом, кров і страждання якого «розпалить гнів Всевишнього» і може тоді він «повбиває мечем» нечестивців.

Між тим, євангельські тексти настільки заплутані, настільки відфільтровані пізнішими «каноністами» з пауліністичного крила, що сказати яким за своїми поглядами насправді був Ісус з Назарету нині вже надто складно. Втім стосовно того, що навіть на рівні канону Ісус постає різним: то «покірним ягнятком», якимсь безтемпераментним слабачком, що закликає не противитися злу в жодному його прояві і до такої міри, що навіть підставляти «іншу щоку» своєму кривднику, а то бунтарем, борцем із несправедливістю, героєм. Водночас ми свідомі того, що здійснили наше дослідження не задля того, щоб образити будь-кого, для кого постать євангельського Христа є святиною і об'єктом щиросердечного поклоніння і пошанування, але винятково з однією метою – зробити ще одну спробу вписати його життя в тогочасні реалії існування єврейського народу, оцінити, наскільки це сьогодні можливо, його діяльність через призму тогочасних релігійних і політичних настроїв іудейського загалу.

М. Черенков * (м. Київ)

ОСОБЛИВОСТІ ФІЛОСОФСЬКО-БОГОСЛОВСЬКОГО ДІАЛОГУ ЯК ЧИННИКИ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЗИЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ЄВАНГЕЛЬСЬКОГО ПРОТЕСТАНТИЗМУ

«Соціальне богослов'я» та «богослов'я культури» стають актуальними дискурсами євангельського протестантизму, в межах яких виробляється нова ідентичність церкви у суспільстві доби постмодерну. Подібна соціально-богословська та культурно-богословська ідентичність є проблемною для консервативних євангельських церков, які утворюють більшість в українському євангельському протестантизмі.

⁴⁴ Там само.

* Черенков М.М. – кандидат філософських наук, докторант Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України.

Умовою формування актуальної соціальної позиції українського євангельського протестантизму стає пошук нових форм культурно-релігійного і філософсько-богословського діалогу й можливого синтезу, що знаходить відображення в останніх публікаціях нової генерації дослідників євангельських церков [Головин С.Л. Мироззрение – утраченное измерение благовестия. – Симферополь, 2008; Жердев В. Богословие как рациональная форма миссии // Богословие в евангелизме. – Запорожье, 2007].

Актуальним завданням залишається виявлення загальних закономірностей у зв'язках віросповідних засад та соціокультурних проєкцій життя і служіння євангельських церков.

Філософія релігії, зокрема у її соціальних аспектах, стає можливою саме у протестантизмі через його структурно-богословські особливості. На відміну від історичних церков, євангельське християнство, не пов'язуючи себе з традицією, відповідає критичному настрою епохи.

Згідно досліджень Є. Гуревич, євангельський протестантизм мав значний вплив на формування соціологічної науки (перш за все, соціології релігії). При цьому можна говорити про «спорідненість» протестантського світобачення, його символічного універсуму та змісту соціологічних концепцій; звідси такий погляд на суспільству й історію через категорії, які мають релігійні коріння, коли богослов'я саме стає наукою про суспільство [Гуревич Е.Б. Влияние протестантизма на раннюю американскую социологию // Социологический журнал. - 1998. - № 1-2. - С.168-195.].

Іншими словами, протестантизм виявляє здатність до соціально-філософських інтерпретацій власних віросповідних принципів, до проєкції богословських принципів у сферу соціально-історичних закономірностей.

На початку власної історії протестантизм приймає виклик ренесансного антропоцентризму і перетворює його відповідно до своєї програму, творчо змінюючи акценти. Багато характерних рис філософської рефлексії щодо християнської традиції – адогматизм, раціоналізм, гуманізм, індивідуалізм - цілком співзвучні протестантській критиці історичної Церкви. Антична філософія і нові методи гуманітарних наук приймаються на озброєння протестантськими богословами для прояснення власної позиції та її раціональної аргументації.

Бог, людина, свобода, доля у протестантському богослов'ї перетворюються з доктрини на проблему. Скептицизм, агностицизм, деїзм, зрештою - атеїзм осмислюються у працях богословів і християнських філософів. Раціональна критика релігії стає загальним місцем для богослов'я і філософії XIX ст.

У XX ст. виправдання християнства приймає вигляд не богословської апологетики, а форму богословського аналізу екзистенції, історичної і літературної критики, персоналістської християнської психології.

У стосунках богослов'я з сучасністю актуальною залишається проблема взаємоперекладу сакрального і профанного, особистого та традиційного, емпіричного і теоретичного, міфологічного і наукового тощо.

Сьогодні, слідуючи за Д. Бонхеффером, богослови стверджують, що потрібен такий метасловник, у якому для застарілих релігійних понять було б запропоновано філософські, етичні, психологічні аналоги. Разом з тим у євангельському богослов'ї є внутрішня напруженість між прагненням бути актуальними для суспільства і боязню асиміляції, втрати самоідентичності. Д. Бонхеффер у 1944 р. зважився писати про прихід безрелігійного періоду й закликав вчитися казати про Бога без релігії, «секулярною мовою» [Бонхеффер Д. Сопротивление и покорность. – М., 1994. – С. 200].

Після Другої світової війни представники «секулярного богослов'я» рішуче стверджували, що головні труднощі використання мови традиційної релігії пояснюються не тим, що релігія невідповідна сучасності, а тим, що не відповідна і навіть просто незрозумілою є релігійна мова [Кокс Х. Мирской град. Секуляризация и урбанизация в теологическом аспекте. – М., 1995. – С. 247].

Проте для більшості євангельських церков дані підходи стали предметом лише теоретичного богословського інтересу. На практиці ж для традиційних громад вони вважались загрозою самому їх існуванню. Авторитетний в українських церквах євангельський богослов Д. Мак-Артур у відкритості екзистенціальним та соціальним викликам сучасності бачить небезпеку. «Філософські й психологічні вчення, - пише він, - заволоділи кафедрами і церквами, наповнили їх невір'ям, визначаючи духовні проблеми небіблійними категоріями, ніби Біблія неспроможна справитися з усіма проблемами самостійно» [Мак-Артур Дж. Возвращение к объяснительной проповеди. - СПб., 2001. – С. 106].

Однак для викладачів і випускників українських духовних семінарій властиве усвідомлення неминучості внутрішніх церковних реформ і необхідності діалогу з секулярним світом. Великі реформатори були людьми свого часу, всі вчилися у гуманістів, володіли досягненнями сучасної гуманітарної науки і живо цікавилися як високим мистецтвом, так і народною культурою. У євангельських церквах постійно зростає соціальна група, яка орієнтується на такі взірці і відчуває себе частиною сучасного суспільства.

Багато прибічників діалогу з секулярним світом посилаються на приклад лідера євангельських християн початку ХХ ст. І. Проханова. «Сектант-молоканин» (так його називали у світському суспільстві) був добре знайомий з М. Прішвіним та Д. Мережковськими і часто відвідував релігійно-філософські вечори. Готовність І. Проханова, В. Марцинковського, П. Ніколаї увійти у духовну атмосферу епохи, стати спільником духовних пошуків сучасників є типовою для прогресивного євангельського християнства, як і усвідомлення того історичного факту, що Реформація ставала можливою тоді й тільки тоді, коли збігалися ритми церковного і світського життя, коли процеси у тих двох розділених сферах взаємно посилювали одне одного і резонували.

Проте зв'язок сучасності і євангельського християнства має нині інший, скоріш конфліктний характер. Критика сучасності стає одним із

головних способів проголошення християнської істини. Навпаки, узгодження християнської догматики з філософською модою часу нібито призводять до її послідовної редукції до соціального і етичного порядків: «Бог розглядається лише як поняття, з яким не пов'язується ніяка дійсність. Поставлені під сумнів всі християнські істини - творіння, спасіння, воскресіння» [Рормозер Г. Кризис либерализма.- М., 1996.- С. 229].

Раніше духовним джерелом євангельського християнина була віра у воскресіння, а нині багато протестантських церков вважають віру у воскресіння, вічне життя і вічні муки необов'язковою, бо ж ці доктрини не підтверджуються природничими науками і не узгоджуються з етикою гуманізму.

Очікувалось, що богословська критика догм дозволить модернізувати вчення і тим самим зробити його більш привабливим для суспільства, але для більшості церков логічний порядок виявляється зворотнім: наслідком втрати догматики і богословської еволюції церкви стає втрата релігією будь-якого впливу на політичні процеси, культуру, відносини церкви, держави і суспільства.

У пошуках шляхів створення нового соціально-богословського вчення євангельські церкви, як правило, відкидають досвід західного богословсько-філософського діалогу, без осмислення якого неможливі адекватні рефлексії сучасності.

Євангельський філософ Ф. Шеффер звинувачує ліберальне богослов'я у змові з безрелігійним гуманізмом, стверджуючи, що «ліберальне богослов'я» є секулярним гуманізмом, вираженим у богословських термінах. З іншого ж боку, він критикує пієтистську байдужість протестантів до долі суспільства: «Культура суспільство, держава й право перебувають у своєму нинішньому стані через те, що саме церква знехтувала своїм обов'язком бути сіллю культури - пише він. Обов'язком і правом Церкви є нині робити те, що вона зобов'язана була робити всі часи – вживати свободу, яку ми маємо, щоб бути сіллю культури» [Шейфер Ф. Християнський манифест. – Чикаго, 1988. – С. 41].

При цьому євангельські церкви парадоксальним чином поєднують стриманість до інтелектуального діалогу із суспільством з готовністю до критики й протидії його посяганню на їх свободи. Для них характерною є впевненість, що тільки незалежна позиція церкви може зупинити рух до авторитаризму і тотальну обезбоженість секулярної культури

Соціально-богословська позиція сучасних євангельських церков розвивається у форму цілісної концепції життя і діяльності християнина в суспільстві, яка не може не включати розділи соціального богослов'я і богослов'я культури Автономія церкви в суспільстві парадоксальним чином пов'язана з автономією культури, політики, економіки, й призводить до розриву віри, етики і соціального праксису. У той час, коли церква дистанціюється від суспільних процесів, секулярна культура абсолютизує себе і стверджується у протидії культуріцерковній.

Раніше християнська, сучасна європейська культура у своїй автономії від релігії і церкви осмислює себе вже як культуру секулярну. Але подібна взаємна автономія погрожує розпадом цивілізаційної цілісності, релігійно нейтральна культура (без релігійного компоненту чи впливових релігійних субкультур) не може зберігти ті цінності, які вона запозичила із християнських джерел: «Як тільки втрачається верхній, релігійно-метафізичний рівень культури (або її духовне коріння, що одне й те ж сами, бо наше коріння на небесах), як тільки «зачиняються небеса», традиційні цінності, позбавлені свого духовно-онтологічного підґрунтя, перероджуються» [Кузьміна Т.А. Секулярное сознание и судьбы культуры // Реформаторские идеи в социальном развитии России. – М., 1998. – С. 54].

І все ж у народній церкві, культурі «мовчазної більшості», християнським богословам і філософам доводиться шукати адекватні способи репрезентації ідей і концепцій. Для євангельських ортодоксів «далекий шлях через філософський чи парарелігійний дискурс небажаний» [Бонхеффер Д. О душепопечении // Бонхеффер Д. Псалтирь – библейский молитвенник. О душепопечении. – М., 2006. – С. 147]. Але при цьому інтелектуал поза Церквою – провина «культурного протестантизму». Він розглядається як митники та блудниці у Новому Завіті, тобто як грішник, який ближче до Бога, ніж релігійні люди [Там само. – С.148].

У сучасному українському євангельському протестантизмі формується інтелектуальна богословська традиція і вже є прецеденти успішного діалогу з інтелектуальною культурою суспільства. «Богослов'я повторення», відтворення традиційних підходів, що орієнтоване на «масову людину», вже не відповідає вимогам церков, в яких виникли групи освічених, творчих, активних нових віруючих, не пов'язаних генетично з досвідом минулого. Формується «богослов'я змін» - узагальнюється і систематизується богословське осмислення неписаного «кола ортодоксії» і наявні спроби співвіднести його з соціокультурними реаліями часу.

Так, в структурі ВСО ЄХБ було створено Творчу раду, яка об'єднала богословів та представників християнської інтелігенції. Її представники звертають увагу на кризові явища в житті громад, що може свідчити про нерелевантність традиції сучасному світу. «Хіба може нас задовольнити сьогоднішнє зростання церков і кількість людей, що приходять до Бога? – звучить питання у баптистському часописі. У багатьох місцях вже навіть не доводиться й говорити про зростання, скоріше про уповільнення зросту падіння. Так що ж заважає нам товаришувати з прогресом, який немислимий без змін?» [Гончаров К. Незмінний Бог закликає до змін // Євангельська нива. – 2006. - №1. – С. 22].

Формуванню прогресивної соціально-богословської позиції заважає хибне розуміння Бога (декларативне богослов'я) і практичної святості (ригористична етика). Виявляється, що консервативні реформатори (подібний оксюморон цілком умісний для опису ситуації в українському євангельському протестантизмі) «...своїм головним завданням вони

поставили охорону незмінності традицій та установ людських, які відображають зовнішню форму благочестя і випустили сам зміст Божого послання людям... У нас сьогодні також є небезпека повторити помилку книжників і фарисеїв часів Ісуса Христа» [Там само. - С. 23].

«Богослов'я соціальних змін» може сформувати оновлену соціально-богословську позицію євангельських церков і подолати протиріччя, розірваність, внутрішню дихотомію церкви і суспільства, віри і культури «Слова «Не любіть світу, ані того, що в світі» (1 Ін. 2:15) часто використовують, щоб поставити знак рівності між сучасністю та світом. Але це також не відповідає контексту. Під словом «світ» чи «світський» завжди припускається «гріх» чи «гріховний». І доказом є те, що ні Христос, ні апостоли жодного разу не виступали проти сучасності та її культури. Навпаки, Христос і Його послідовники використовували сучасну їм культуру для донесення Євангелії людям зрозумілою їм мовою» [Там само. - С. 24]. Відокремившись від сучасної культури, євангельські християни тим самим позбавляють себе можливості впливати на цей світ, втрачають здатність бути зрозумілими й актуальними для людей. Християни повинні сказати рішуче «ні!» культурі там, де починається гріх. Але, на жаль, вони часто залишають секулярній культурі ту частину життя, де християнська присутність могла б бути корисною. Тому, як вважають прибічники руху «За здорову церкву», готовність до змін, до постійного пошуку більш ефективних методів і стилів служіння створить добру атмосферу для соціалізації і культурної контекстуалізації церков.

Представники нового покоління євангельських віруючих знаходяться у постійному пошуку невліткої рівноваги між вірністю традиції і відкритістю до змін. Для багатьох з них орієнтиром є богословська позиція К. Барта: «В присутності Бога євангельське богослов'я може існувати лише у живому русі. Воно покликане знов і знов, не втрачаючи їх єдності, все ж розрізняти між старим і новим – не відкидаючи першого і не боючись другого; між вчора, сьогодні і завтра в Його єдиному бутті (Gegenwart) і дії» [Барт К. Введение в евангелическую теологию. – М., 2006. – С. 19]. Таким чином, євангельське богослов'я є богословським пошуком і критичною наукою, бо його невдоволення наявною реальністю і перманентна криза зумовлені самим предметом.

Можливості формування актуальної соціально-богословської теорії, яка б узагальнила філософські рефлексії і «богослов'я змін», базуються також на особливій ролі проповіді і вчення у протестантському церковному житті і служінні. Саме проповідь є центром богослужіння і основним його змістом.

Проповідь, як актуальне прочитання Писання, є моделлю соціального служіння Церкви, способом її присутності у суспільстві. Проповідь, як інтерпретація в завжди нових умовах, передбачає раціональне зусилля, творчий підхід, герменевтичний аналіз, колективне тлумачення. Згідно дослідження М. Корзо, найбільший ренесанс церковне вчення переживає в епоху Реформації, діячі якої актуалізували значущість проповіді як важливої

форми розповсюдження істинного Слова Божого та чиннику духовного зростання вірних. При цьому поява усної проповіді як масового явища в українській, а потім і в російській Православній Церкві було відголоском реформаторського проповідництва [Корзо М.А. Образ человека в проповеди XVII века. – М., 1999. – С. 7].

Євангельський протестантизм принципово відкритий до нових прочитань та інтерпретацій, тому що засновує свою ідентичність на євангельських істинах, стверджуючи відносний, історичний характер інтерпретаційних традицій. Церква виникає навколо Слова, вчення, Євангелія у його актуальності і простоті. Отже діалог з сучасним світом, духовні і соціальні запити сучасників дозволяють євангельській Церкві бути актуальною, запропонувавши не історичні традиції, а нові прочитання вічних істин. Саме так і розумів своє завдання деміфологізації Р. Бультман – звернутись до живих і актуальних значень Слова: «Християнське вчення – не релігійний світогляд, який можна було б обговорювати, розробляти, змінювати, але те єдине Слово, що залишається незмінним, і адресоване кожному – чи хоче він взяти на себе хрест і побачити у ньому увесь сенс життя. Церква є лише там, де віруючі збираються навколо цього слова» [Бультман Р. Иисус и Павел // Бультман Р. Избранное: Вера и понимание. Т. I-II. – М., 2004. – С. 56]. Отже, деміфологізація, богословська критика, філософсько-богословський діалог стають не тільки способом реконструкції значень, але й методом перманентної актуалізації традицій через звернення до автентичного Євангелія.

Теорія «зняття» (Aufhebung), запропонована П. Козловські [Козловски П. «Миф о модерне». - М., 2002] для опису і симптоматології постмодерну, може мати свої аналоги і в соціальному богослов'ї євангельських церков. «Зняття» історичного досвіду і неактуальних форм відкриває можливість співвіднесення вічних біблійних істин безпосередньо з сучасністю, минаючи історичні епохи і традиції.

При цьому євангельський протестантизм відрізняється загостреним почуттям історизма віри – покликанням реалізувати своє служіння в конкретно-історичних умовах, бути частиною загальної історії. Гаслом інформаційної політики Фестиваля надії (Київ, 2008) стали слова «Увійди в історію!». Євангельський богослов Ю. Мольтман закликає поєднати есхатологічну віру («зняття») і соціально-філософські науки заради впевненості у майбутньому: «Майбутнє спасіння, так само як і катастрофа, ніколи не постають перед нами як наперед визначений факт. Тому ми не повинні відноситись до нього фаталістично і просто очікувати з безтурботною впевненістю». Відтак спасіння поступово знаходить свою форму в конкретних історичних процесах, які відбуваються навколо нас [Мольтман Ю. Наука и мудрость. – М., 2005. – С. 31].

«Зняття» історії означає визнання перспективи і самоцінності сьогодення. Традиціоналізм, як і есхатологія, які позбавляли сучасність самостійного значення, вже не мають значного впливу. Есхатологія, яка

раніше була головною темою євангельської проповіді в українських євангельських церквах, сьогодні проектується на цілком конкретні події і процеси, апелюючи до відповідальності й участі християнина у суспільному житті і сучасній культурі

Отже, у протестантизмі проблематизується зв'язок традиції і сучасності і формулюється богословське завдання реформації, тобто актуалізації традиції. Досягається це через філософсько-богословський і культурно-богословський синтез, секуляризацію церкви як соціального інституту, розкриття герменевтичного потенціалу традиції.

Протестантське богослов'я запропонувало розвинену теорію секуляризації як об'єктивного історичного процесу дорослішання людини, досягнення нею повноліття. У секулярних версіях богослов'я християнство - це не стільки особливий інститут чи навіть співтовариство, скільки специфічний модус життя у суспільстві, особливе релігійне прийняття й перетворення світу в усьому різноманітті його аспектів і зв'язків.

Протестантизм виявився співзвучном глибинним інтенціям деконструктивізму і постмодерну, протиставляючи плюралізм вільних і сучасних інтерпретацій догматизму традицій-метанарацій. Соціально-богословські доктрини протестантських церков орієнтовані не на збереження традиції, а на їх контекстуалізацію і творчий розвиток, умовою чого є практика постійного перекладу мови богослужіння і священних текстів мовою сучасності. У протестантизмі заперечується сакральність мови та вводиться плюралізм мовних практик, конкуруючих у більш адекватному вираженні автентично євангельських смислів.

У євангельському протестантизмі зберігається критична позиція щодо спроб філософських і культурних форм обґрунтування й висловлювання християнського віровчення. Підходи, розроблені в протестантському богослов'ї XIX-XX ст., залишаються мало затребуваними і застосовними в українських євангельських церквах. Причина того – відсутність власної розгорнутої богословської системи, авторитет неписаної традиції євангельського братства, який спирається на особистісні й історичні аргументи більше, ніж на логічно-змістовне обґрунтування.

Дискусія про взаємоз'язок та взаємовизначення богослов'я, суспільного життя, культури, філософії, про засоби перетворення традиції, узгодження логіки церковних й громадських процесів не мала продовження в церквах. Розвиток богословської освіти, контакти з іншими європейськими протестантськими церквами і науковими центрами, ініціативи місцевих церков зі створення спеціальних богословських комісій (творча рада, комітет із виробленні стратегії і бачення, богословські клуби) сприяють входженню в проблемне поле сучасних соціально-богословських дискусій, їх системному осмисленню у широкому культурному контексті, формуванню власної принципової соціально-культурно-богословської позиції.

Інституалізація протестантизму як соціальної системи, складання специфічного укладу церковного життя і консервативної богословської

доктрини сприяли поширенню «слабкої» версії формулювання фундаментальних загальнопротестантських принципів. У ситуації тотальної секуляризації і кризи історичного християнства (зокрема і протестантизму, наскільки він належить історії та традиції, тобто його культурно-історичних форм) перед протестантськими євангельськими церквами виникає завдання перевизначення стосовно парадигмальних принципів Реформації, що може знайти відображення у реформуванні богослов'я та соціальної структури протестантського співтовариства.

Таким чином, позиціонування протестантських церков як євангельських, а не традиційних, тобто висхідних до раннього християнства і щоразу наново і творчо виражаючих його універсальний (для всіх конфесій) автентичний зміст в національній культурі і сучасною мовою, вимагає соціально-богословського обґрунтування у вигляді розгорнутої інтерпретаційної системи (частиною якої будуть і філософські, культурологічні, соціологічні ремінісценції). Український євангельський протестантизм, що виник у народному середовищі й отримав широку громадську підтримку, сьогодні перебуває у процесі нової соціально-богословської ідентифікації, яка передбачає актуалізацію традиції, її богословське оформлення, культурно-богословський творчий синтез, адекватне вираження соціальної позиції з урахуванням інтересів всіх груп, культур, позицій, наявних в українському соціумі.

Р. Сітарчук (м. Полтава)

ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ВІДНОСИН САМОДЕРЖАВСТВА ТА АДВЕНТИСТІВ У КОНТЕКСТІ ЗАГАЛЬНОГО ПРОТЕСТАНТСЬКОГО РУХУ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – ПЕРШИХ РОКАХ XX СТОЛІТЬ

Тема дослідження є складовою сучасних наукових розвідок, які вивчають роль Церкви Адвентистів Сьомого Дня в побудові нашого поліконфесійного суспільства. Зокрема, важливим є питанням визначення місця і ролі Церкви адвентистів у суспільстві і державі. Проте розв'язати його сьогодні можливо, тільки підсумувавши накопичений досвід у цій сфері за весь період історії адвентизму в Україні. Проблема державно-конфесійних відносин має важливе значення, але їй не надавалося достатнього значення в плані теоретичних досліджень, що інколи призводить до грубих помилок при побудові цих стосунків, що не йде на користь суспільству. Таким чином, для нас цікавим є досвід зародження відносин між державою і конфесією адвентистів на українських землях, які входили до складу Російської імперії, оскільки саме тоді розпочалося становлення Церкви Адвентистів на вітчизняних теренах.